

Poros Andrea

Ellen Key és Camilla Collett: egy életre szóló olvasmányélmény*

„Hur vi läste,nej, slukade denna bok! Hur vi beundrade den säkra karaktärsskildringen, det briljanta språket.” (Elise Aubert)¹

A 19. és a 20. század fordulóján nem volt újság, mely ne közölt volna hírt Ellen Keyről. Korának egyik vezető intellektuellje volt. Sokat írt és publikált. A nők házasságon belüli helyzetének és jogainak témája kiemelt szerepet kapott írásaiban. Az a tény, hogy ezt a megkülönböztető figyelmet a kérdés iránt egy regény, mégpedig Camilla Collett *A kormányzó lányai* című regényének elolvasása keltette fel, majd újbóli olvasása tartotta ébren, különösen érdekessé teszi a témát. A tanulmány azt tűzi ki céljául, hogy bemutassa, milyen hatással volt a regény Ellen Key írói munkásságára a történelmi események, társadalmi és irodalmi irányzatok tükrében.

Kulcsszavak:

irodalomtudomány, skandinavisztika, Ellen Key, Camilla Collett

1871. november 3-án Georg Brandes, a kor egyik legnagyobb irodalomkritikusa és befolyásos személyisége megkezdte előadássorozatát a koppenhágai egyetemen. *A Hovedstrømninger i det 19de Aarhundredes Litteratur* (A 19. századi irodalom fő áramlatai) című előadássorozatával egy új irányzatot indított el azzal, hogy elsődlegesen a dán irodalmat újítsa meg. A skandináv íróktól azt kérte, hogy műveikben a kort foglalkoztató aktuális problémákra világítsanak rá, és ezáltal a társadalmat felrázva az aktuális problémákat össztársadalmi vitává alakítsák át, és változásokat eszközöljenek ki a társadalomban: írjanak élethűen és valószerűen a korabeli társadalomról. Ez sok szerzőnél azt jelentette, hogy a nők társadalmi helyzetét vették górcső alá. Nemcsak a polgárság nőtagjait, hanem a munkásnők nehéz sorsát is. A nemi erkölcs is népszerű témának számított, és az ekörül kialakult irodalmi és társadalmi vita évtizedekig tartott, de az 1880-as években csúcson fordult ki. A Brandes által elindított irányzat neve *Det moderne gennembrud* (A modern áttörés) volt, mely az 1871 és a századforduló közötti időszakot ölelte föl. „Brandes vezérgondolata az volt, hogy a régmúlt kódében való bolyongás helyett az irodalmi műveknek most már kizárólag az aktuális problémákra kell reflektálniuk” (Gergye 2015: 104). Az irányzat keresztapja is Brandes, aki előadássorozatát 1883-ban jelentette meg. Ebben az esszégyűjteményében nevezi így a korszakot, és számos skandináv író modernként jellemez, akik realista, társadalomkritikai műveikben kifejezésre juttatták vágyaikat egy olyan társadalomról, melyben a társadalmi

* A disszertációs projekt témavezetője Soós Anita. A szerző elérhetősége: poros.andrea@tok.elte.hu

¹ „Hogyan olvastuk, nem, faltuk ezt a könyvet! Mennyire csodáltuk a magabiztos jellemábrázolását és a briliáns nyelvezetét.” Elise Aubert (1837–1909) norvég novellista, író.

alapjogok, a szabadság és egyenlőség teljesülnek. Brandes és követői úgy gondolták, hogy a modern technika, a tudományok és a politikai változások segítségével lehetséges lesz egy jobb, igazságosabb társadalmat létrehozni, ahol a nők és a férfiak azonos jogokat élveznek mind a házasságban, mind pedig a munkahelyeiken, és ahol szabad gondolat- és véleménynyilvánítás, valamint szociális biztonság lesz.

A *modern áttörés* irányzatának követőit a kritikai realizmus és a társadalmi elköteleződés jellemezte. Mind a prózáírók, mind pedig a drámaírók élesen bíralták a társadalmi egyenlőtlenségeket és az idejemúlt értékeket műveikben bemutatva a kor társadalmát és az abban rejlő visszasságokat. A *modern áttörés* egész Skandináviát felrázta és lázba hozta. Mindegyik országban számos képviselője akadt és az élet minden területén változások történtek. Szabad vallásgyakorlatot, szabad szerelmet követeltek, a kutatás szabadságát keresték. Uralni és kutatni akarták a természetet, a társadalmat, a tudatot és magyarázatokat találni a természeti jelenségekre (Hjordt-Vetelsen 2011: 2). Az individualizmus és a liberalizmus időszaka volt ez. A *modern áttörés* volt az az irányzat, mely kaput nyitott Európa felé, és ezáltal bevonta Skandináviát is az európai irodalmi körforgásba. Ennek a korszaknak volt Svédországban ismert közéleti személyisége Ellen Key, aki irodalomkritikai esszéi, életrajzai és szerteágazó kapcsolatai révén nagyon sok szállal kapcsolódott a *modern áttörés* irányzatához, és akinek írásait világszerte olvasták.²

² Ellen Key (1849–1926) a 19. és a 20. század fordulójának egyik közvéleményformáló, vezető intellektuálje volt. Gondolatai a szerelemről, a házasságról, szexualitásról, gyermeknevelésről, pedagógiáról és esztétikáról számos generációra hatottak. Hat testvére közül a legidősebb volt. Sundsholmban nevelkedett egy nagyon művelt és – abban az időben – radikálisnak mondható családban. Alapos tanítással részesült, és intellektuális érdeklődését szülei is támogatták. Leginkább azzal, hogy tizenöt éves korában szabad bejárást engedélyeztek számára a családi könyvtárba, mely könyvtár a könyvszeretet, a korabeli szépirodalom iránti nyitottság és vonzalom, valamint a haladó szellemiség bizonyítéka volt. Édesanyja oktatta a gyermekeket, de német és francia nevelőnők is voltak. Anyjuktól, Sophie Posse grófnőtől tanultak meg angolul. Amikor édesanyjuk beteg lett, Ellen Keyre bízták a testvérek tanítását. Édesapja a Lantmannpartiet (Agrárpárt) képviselője volt a parlamentben, és Ellen Key titkárnői teendőket látott el mellette. Miután a család csődbe ment, Ellen tanításból tartotta el magát. Anna Whitlockkal egy radikális elemi iskolát alapítottak (1878). Ellen Key tizenéves korában kezdett naplót vezetni, édesapja országgyűlési beszédeit is ő írta, majd 1874-ben nyomtatásban megjelent első irodalmi esszéje is. Onnantól kezdve számos irodalomkritikát publikál a *Tidskrift för Hemmet* (Az *Othonért Magazin*) című folyóirat hasábjain női írók műveiről. Az 1870-es évek végén találkozott Urban von Feilitzen irodalmár-kritikussal. Szerelmesek lettek egymásba, de von Feilitzen nős volt és nem akart elválni. Egy nagyon komoly, mintegy tíz évig tartó, intellektuális levelezésbe kezdtek, mely Ellen Key íróvá fejlődéséhez kiváló gyakorlatnak bizonyult, de von Feilitzen irodalomkritikai írásait, Ibsenről szóló kritikáit is igen nagy mértékben lendítette előre. Levelezésük a kor íróiról és műveiről szól az egymás iránt érzett érzelmek kifejezése mellett. Vannak közöttük 100 oldalas levelek is. Ellen Key 1883-tól az Arbetarinstitutet (Munkásintézet) előadójaként tevékenykedett. Az 1880-as években számos kulturális kör tagja volt. Így került szoros barátságba többek között Anne Charlotte Lefflerrel, Victoria Benedictssonnal, Alfhild Agrell-lel, valamint a híres orosz matematikusnővel, Svédország első női egyetemi matematika professzorával, Szonja Kovalevszkával, és a *modern áttörés* írónőivel. Ez a kör az erkölcsösségi vitában a szexuálliberális oldalon állt. Barátnői halála után Lefflerrel és Benedictssonról életrajzot írt. Az 1890-es években nagyon sok irodalommal kapcsolatos írást publikált, többek közt Almqvistről és Goethéről. Ekkor indít támadást ellene Vitalis Norström filozófiaprofesszor és a Svéd Tudományos Akadémia titkára, Carl David af Wirsén. Nemtetszésüket fejezték ki Ellen Key a nőkérdés és az irodalom viszonyáról szóló vélekedéséről. Támadás érte az erkölcsösségi vita

Társadalmi viták

A skandináv közéletet áthatották a társadalmi viták. Főként a nők kérdése állt ezen viták középpontjában. A legfontosabb témák a nők helye a társadalomban, a nők nagykorúságának kérdése, a nők házasságon belüli helyzete, a házasság és szerelem kérdése, a nők öröklési és szavazati joga, az erkölcsösség és a továbbtanulás kérdése, a házasság előtti szexuális élet, a fűző viselete voltak.

A skandináv nyelvekben a társadalmi viták leírására létezik egy kifejezés: a *debatt*, ill. az azt elindító *debattör*. A fogalmat magyarul csak körülírni lehet. Általában egy közéleti személyiséget jelöl, aki elindít egy össztársadalmi vitát. Ezekből a vitákból Európa északi felén a 19. században akadt bőven.

Skandináviában az első társadalmi és irodalmi vitát és az első repedést a „bevált”, addig jól működő régi, nagyon maradi rendszeren Carl Jonas Love Almqvist a *Det går an* (Lehetséges vagy Így is lehet)³ című 1839-ben megjelent kisregénye idézte elő. A házasság intézményének megkérdőjelezését, a szerelem felsőbbrendűségét hirdetve minden társadalmi konvenció fölött, valamint a nők nagykorúságának éltetését – érdekes módon – egy férfi indította el. Egy férfi, egy költő, újságíró, társadalomkritikus, tanár, aki ráadásul pap is volt. Regényével támadást indított a sírig tartó házasság intézménye és a nők anyagi függetlenségét akadályozó rendszer ellen, éltetve a hivatalos frigy nélküli együttélést és a megosztott javakat. Albert és Sara szerelmi története lavinát indított el. Kiadását követően Almqvistnek elemi iskolai igazgatói állásából is távoznia kellett. A *Det går an* megjelenését követően hatalmas

kapcsán is, és számos ellenséget szerzett a nőmozgalom oldaláról. A törés a Fredrika Bremer Szövetséggel és annak elnökével, Sophie Adlersparreval (aki a *Tidskrift för Hemmet* főszerkesztője, Ellen Keyt elsőként írásra buzdító jóbarátja) akkor történt, amikor Ellen Key halott barátnőiről életrajzot, valamint Szonja Kovalevszka életrajzához előszót írt. 1896-ban kezdte el Nietzschét tanulmányozni, ami nagyban hozzájárult a testiségről, a szexualitásról és az erkölcstről vallott nézeteinek kialakulásához. Az 1890-es évek végén hagyta abba végleg a tanítást és a munkásintézetbeli előadói ténykedését, hogy ezután kizárólag a szenvedélyének éljen: az írásnak. Ekkor jelentek meg 1897-ben a *Bildning* (Oktatásügy), 1899-ben *Skönhet för alla* (Szépség mindenkinek), ill. a *Svensk eller storsvensk patriotism?* (Svéd vagy nagy svéd patriotizmus?), melyben Norvégia önállóságáért emelte fel a szavát, írásai. 1900-ban jelent meg *A gyermek évszázada* című korszakalkotó műve, mellyel örökre beírta magát a pedagógiatörténetbe. Számos támadást intéztek ellene az 1903-ban megjelent *Szerelem és házasság* című vitaindító könyve miatt, mely támadásokat nem hagyta válaszolatlanul. A legnagyobb lapok hasábjain írta meg feleleteit. Végül olyan ellenséges lett körülötte a hangulat, hogy egy több évig tartó európai felolvasó körútra indult. Ekkor látogatott el többek között Budapestre is, ahol 1905-ben két előadást tartott. Az egyik előadás címe *A lélek evolúciójáról*, a második pedig Rainer Maria Rilke, az addig alig ismert cseh–osztrák költőt és munkásságát mutatta be a magyar közönség számára. Amikor 1910-ben visszatért Svédországba, megkezdte álmai otthonának, a Strandnak az építtetését a Vättern-tó partján, az Omberg hegy lábánál. Ellen Key nagyságát mi sem mutatja jobban, mint hogy ezen az Isten háta mögötti helyen, melynek megközelítése a mai napig igen körülményes, az alatt a 16 év alatt, amíg ott élt, több mint 4000 vendéget fogadott a világ minden tájáról. A Strandban felolvasásokat tartott, egy könyvespolca nyitva állt a környék olvasni vágyói előtt, írt, sokat kirándult és barátságokat ápolt. 1926-ban egy tüdőgyulladásból már nem tudott felépülni. 77 évesen távozott el az élők sorából. A világ minden részén megemlékeztek róla. Koreában királynőnek járó gyászmenettel adóztak emlékének.

³ A mű címének magyarul két fordítása létezik. Magát a kisregényt soha nem fordították magyarra. Érdekesség, hogy a *Det går an* című kisregénye 2004-ben a német bestsellerek listájára került.

nyilvánosságot kapott a korabeli sajtóban. A regény nyomán kerekedett a *Det går an-vita*, egy új műfajt is életre hívva.⁴ Borgström megjegyzi, hogy ezen írások többsége mellőzött mindenféle művészi értéket (2011: 6), inkább az Almqvist által felvetett kérdéseken csámcsogtak. Mindenesetre kijelenthetjük, ha magas irodalmi értékkel nem is bírtak ezek a művek, a korszak érdekes színfoltja volt a műfaj.

Az Almqvist által előidézett repedést a rendszeren egy nő mélyítette tovább, Camilla Collett. 1854–55-ben jelent meg az *Amtmandens Døtre* (A megyefőnök lányai) című regénye, melyben az igaz szerelemre épülő kapcsolatokat éltette, és ezzel támadást intézett az érdekből köttetett házasság intézménye ellen.⁵ Mint annyiszor ebben a korszakban, ez a mű is kiváltotta a férfiak rosszállását és nemtetszését. Úgy értékelték, hogy Camilla Collett egy kicsit eltúlozta és túl feketén írta le a nők helyzetét. A gyengébb nem képviselőit ugyanakkor magával ragadta a regény üzenete, mely a pusztá gazdasági megfontolásokból létrejött házasságok intézménye és a női lét korlátjai ellen emelte fel hangját.

A mű megjelenését követően egymást érték a társadalmi viták, melyek különböző irodalmi műfajokban bontakoztak ki. Ezen viták eredményeként a nők társadalmi helyzetének javulása következett be.

A nők helyzete Skandináviában

Skandinávia a 19. században Európa elmaradottabb területei közé tartozott. A férfiak és nők helyzete polarizált volt. Hjort-Vetlesen szerint a férfiak a külvilág felé nyitottak, dinamikusak voltak, a nők befelé fordultak és gyakorlatilag vegetáltak (2011: 4).

A nőknek nem volt jogi státuszuk, nem kereskedhettek, nem űzhettek ipart és nem mehettek egyetemre. A tradicionális polgári családokban a lányok neveltetése abból állt, hogy a háztartási munkákban, a kézimunkázásban élen járjanak. Ezenkívül az ún. biedermeier lány táncoljon jól, viselkedjen jól és tudjon több nyelven társalogni. Ezekhez még adalékként visszafogott és szerény legyen. A polgárság nőtagjai megbecsült tagjai voltak családjuknak, a munkásnők pedig nehéz, alantas munkákat végeztek, a férfiaknál jóval kevesebb fizetségért. 1842-ben néhány reformmal elérték, hogy a negyvenedik életévüket betöltött nők ipari tevékenységet folytathassanak, hogy a megélhetésüket biztosítsák, majd ezt a törvényt kiterjesztették az összes férjezetlen nőre. Ezzel a családokon segítettek, hiszen addig a

⁴ Vö. Johann Vilhelm Snellmann finnországi publicista, filozófus, író, August Blanche svéd író, drámaíró, publicista, politikus, Magdalena „Malla” Silferstolpe svéd író, szalontulajdonos, valamint Vilhelm Fredrik Palmblad író, műfordító írásait.

⁵ *A kormányzó lányai* vagy *A megyefőnök lányai* (1854–55). A regény címének magyarul két fordítása létezik, noha magyar nyelven még nem jelent meg a mű. Angol fordítása is csak mintegy 140 évvel később, 1992-ben jelent meg Kirsten Seaver fordításában.

hajadonokat családjuk tartotta el némi házkörűli teendő elvégzése fejében. Csak a gazdagabb családok engedhették meg maguknak a férjezettlen nőrokon társalkodónőként való „foglalkoztatását”. A szegényebb családból származó hajadonok esetenként nevelőnőként vagy háztartásbeli alkalmazottként helyezkedhettek el.

A technika fejlődésével számos háztartási tevékenység feleslegessé vált, így ezek a férjezetlen nők csak terhet jelentettek a családok számára. Skandináviában a 19. században jóval több nő élt, mint a férfi (Norvégiában volt a legrosszabb a helyzet a nők arányát tekintve). Nagyon sok nő maradt hajadon, így kenyérkereseti lehetőségek után kellett nézniük. Kevés tisztviselői állás létezett, és azokat is mind férfiak töltötték be. A gazdasági változások és az azok nyomán bekövetkező társadalmi átalakulás, a kötelező elemi oktatás bevezetése miatt olyan lehetőségek nyíltak meg a nők előtt, mint a tanítás, a betegápolás és az adminisztratív munka. Fontos kiemelnünk, hogy ezen területeken nem veszélyeztették a férfiak által elfoglalt pozíciókat.

A gazdasági és társadalmi változások mellett számos egyéb tényező is hatással volt a nők helyzetére. Charles Darwin *A fajok eredete* (1859) című művének elolvasása után az emberek megkérdőjelezték az ember és az egyház felsőbbrendűségét. Ehhez csak adalékul szolgált az angol orvos, George Drysdale *The Elements of Social Science: Or, Physical, Sexual and Natural Religion* (A társadalom-tudomány elemei, avagy érzéki, nemi és természeti vallás) című könyve (1861), mely az addig magasztalt szerelmet pusztá ösztönné degradálta, és felhívta a figyelmet bizonyos testrészek egészséges állapotban való tartására: a szexuális vágyak kielégítésének fontosságára. Mindent elsöprő hatással azonban John Stuart Mill *A nők alárendeltsége* (1869) című műve volt, vagy, ahogy abban az időben nevezték, az évszázad könyve, amelyet dánra Georg Brandes fordított le (1885), s amely még ugyanabban az évben svédül is olvashatóvá vált. Ez az írás igen túlfűtött vitát indukált a nők társadalmon belüli helyéről. Mill azt fogalmazta meg, hogy az egyik nem alárendelése hibás feltevés, és ez az akadálya az emberiség fejlődésének. A nő és a férfi természetéről nem tudunk állításokat megfogalmazni úgy, ha az egyiket alárendeljük a másiknak. Úgy tehetünk állításokat, ha mindkettőt egyformán hagyjuk kibontakozni.

Ezen természettudományos gondolatokat tette magáévá a nőmozgalom. Ezek nyomán felbuzdulva, hangjukat hallatva számos sikert könyvelhettek el és elérték, hogy reformokat vezessenek be, melyek eredményeként továbbképzéseken vehettek részt és végül az első nő is beiratkozhatott az egyetemre Svédországban 1871-ben, Dániában 1875-ben és legvégül Norvégiában 1882-ben.

Az 1880-as években egész Skandináviában sorra alakultak a nőegyletek, és a nők az 1850-es évekhez képest, amikor néhányuk szót emelt a nők társadalomban és a családban betöltött szerepe ellen, most már tömegesen mindenféle egyletekbe, egyesületekbe, szövetségekbe tömörülve próbálták érvényre juttatni jogaikat. De ehhez szükség volt az úttörőkre, akik a változásokat elindították. Ezek egyike volt Camilla Collett.

Camilla Collett

Camilla Collett a realizmus előfutára, az első modern norvég regény szerzője volt. Észak-Európában ő volt első nő, aki a nőkérdésről mert írni. Férje támogatta és biztatta is, hogy vesse papírra gondolatait. Amikor 1849-ben férje, a jogász, irodalomkritikus, politikus Peter Jonas Collett Koppenhágában felkereste Christian Winther költőt, a norvég irodalomról szóló beszélgetésük során rákérdezett a *Kongsgaard* (Királyi udvar) című írás szerzőjére egy „kicsi elragadó karcolatként” értékelve azt. Peter Jonas Collettnek be kellett vallania, hogy azt felesége írta, de rögtön ki is magyarázta magát azzal, hogy felesége nem hivatásos író, csak kedvtelésből írogat (Steinfeld 2001: 2). Camilla Collett tehát már akkor felhívta magára a figyelmet egyik írásával. Szorgalmasan a négy fia és háztartási teendői mellett kezdte el írni későbbi regényének vázlatait. Hosszabb írásra nem vállalkozott. Férje ugyanis elvette kedvét attól, hogy regényt írjon az őt foglalkoztató témáról azzal, hogy egy norvég regény írása – véleménye szerint – lehetetlen küldetés, és Norvégia annyira elmaradott ország, hogy ott mindenki képtelen lenne egy ilyen tartalmú művet értékelni (Steinfeld 2001: 2). Camilla Collett csak férje halála után folytatta a regény írását. 1853-ra elkészült az első részével, de nem merte senkinek sem megmutatni. Végül összeszedte minden bátorságát és elküldte a filológus, történész Johan Ludvig Heibergnek, akinek nagyon tetszett a regényrészlet, és elismerően szólt róla. Így végül 1854-ben megjelent *A megyefőnök lányai* című regény első része, majd 1855-ben a második része is.

A megyefőnök lányai

A regény nagyon komoly kérdéseket feszeget: a női lét nehézségeit a patriarchális társadalomban, valamint az elrendezett házasságok sötét oldalait. Collett a regényben a norvég vidéki, jobbmódú társadalmi rétegekben élő nők életkörülményeit, környezetét és lehetőségeit festi le apró részletességgel. Nagy alaposággal írja le, hogyan fosztják meg a nőket és lányokat a tanulás lehetőségétől, pedig a tudás sikeresebb életet biztosíthatna számukra.

Camilla Collett a házasság intézményét a nők számára a megélhetés egyik módjaként írja le: a nő egyetlen kenyérkeresési lehetőségeként. Collett nagyon fontosnak tartotta, hogy a házasságon belül a nő és a férfi között igazi érzelmek legyenek, s ne pusztán gazdasági megfontolások és a haszonlesés, gazdasági érdek vezessen a frigyhez. Collett véleménye szerint a házasság alapja az igaz szerelem. Senki előtt nem merte ezen gondolatokat ilyen nyíltan megfogalmazni. Úgy vélte, a szerelem az, amelyre a nők életének épülnie kellene.

A megyefőnök lányai című regényben számos párhuzamot vonhatunk Camilla Collett életével. Camilla Collett azért értékelte nagyra az igaz szerelmen nyugvó kapcsolatokat, mert tizenhétévesen neki is egy boldogtalan szerelmet kellett megtapasztalnia a költő, író Johan Sebastian Welhaven iránt. Welhavent elkápráztatta Camilla Collett szépsége, néhány versét is megihlette, de nem vette komolyan a lány érzéseit. Camilla Collettet egy életen át elkísérte ez az emlék. Welhavennek fontosabb volt az ügy, amelyért harcolt, mintsem hogy az ellenség testvérével szerelmi kapcsolatot létesítsen. Welhaven és az író, nyelvész Henrik Wergeland – Camilla Collett testvére – ugyanis ellentétes véleményt képviselt az 1814 utáni években Norvégiában zajló kultúrvitában (Kulturstrid), mely megosztotta az értelmiséget a fejlődés irányának kérdésében. Wergeland kulturális, irodalmi és politikai önállóságot szeretett volna, Welhaven pedig fontosnak tartotta a dán kulturális csatornák megtartását és ezzel párhuzamosan az önálló norvég út építését (Merkl 1994: 119).

Camilla Collettet nemcsak ez a szerelmi csalódás, hanem neveltetése is kritikus szemléletre tanította. A családban senkinek sem tűnt fel, hogy kivételes tehetséggel bír. Ezt Camilla sem fogta fel akkor, így belegyezett abba, hogy Henrik, a család tehetséges tagja tanuljon tovább (Garton 2000: 29). Ezáltal fiútestvére teljesen más neveltetést kapott, mint ő maga. Testvére a rousseau-i elvek alapján nevelkedett, tanult, míg neki a szépségére és a kézimunkázásra kellett ügyelnie. Gondolatairól, érzéseiről barátnőjéhez, Emilie Dirikshez írt leveleiben és naplójában olvashatunk. Megtudhatjuk, hogy többek közt George Sand, Rahel Varnhagen, Harriet Martineau, valamint Fredrika Bremer könyveit olvasta. Nem részesült hivatalos taníttatásban. Hiába volt kiváló képességekkel megáldva, szülei előtt csak egy cél lebegett: hogy jó partit csináljanak, és lányukat jól házassítsák ki.

A kormányzó lányai szerint is a fiúgyermek számít csak gyermeknek, aki történetesen Christianiában tanul. Amikor a regény elején Georg Kold megérkezik a birtokra, hogy jelentkezzen a titkári állásra, érdeklődve kérdezi meg, hogy a megyefőnöknek sok gyermeke van-e. A válaszból kiderül, hogy egy gyermeke van. És még három lánya. Ketten, Marie és Louise férjnél vannak, és csak Amalie él otthon. Az később válik világossá, hogy a kormányzónak van egy negyedik lánya is, Sofie, aki nemcsak, hogy lány, hanem gyerek is

még. Birtokuk kétnapi járásra található Christianiától. Jómódban élnek. A lányok nevelésének itt is, ugyanúgy, mint a Collett családban, egyetlen célja van, hogy jól adják őket férjhez.

A regény egy végtelenül hosszú küzdelem eredménye. Tiltakozás a fojtogató hagyományok ellen, melyek megkeserítették Camilla Collett életét is, holott egy nagyon híres és felvilágosult családból származott.⁶ Művelt emberek vették körül, de nőként nem tanulhatott tovább, és, mint minden nő az akkori Skandináviában, korlátozott jogokkal bírt.

Collett a női lélek, a nő társadalmi helyzetének úttörő ábrázolójaként a romantika eszmevilágából indult ki, amikor az érzelmek jogosultságának ad hangot. A regény tovább megy. *A megyefőnök lányai* már az átfogó társadalomkritika irányába mutat. Ez volt az első modern regény, mely előrevetítette az 1880-as évek nagy emancipációs vitáit. A sufragette-mozgalom, a nők politikai és társadalmi egyenjogúsításának mozgalma is Norvégiából indult el. Maga Camilla Collett indította el. A regény történetének folytatásaként meg kell említenünk Henrik Ibsen *A szerelem komédiája* című verses drámáját (1862). Ibsent mélységesen felháborította a nők házasságon belüli kiszolgáltatottsága, „az a beállítottság, amely természetesnek találta, hogy a nőnek a házasságban mindent el kell viselnie” (Lakó 1981: 111). Camilla Collett regénye nyomán Ibsen úgy érezte, hogy ő is leírja gondolatait a házasság intézményének visszasságairól, a nők házasságon belüli túrhetetlen helyzetéről. E dráma említése különösen azért érdemel említést, mert Ellen Key 1898-ban egy tanulmányt szentelt Ibsen hetvenedik születésnapjára *Torpedo under arken* (Torpedó a bárka alatt) címmel. Ebben a tanulmányban párhuzamot von *A megyefőnök lányai* című regény és *A szerelem komédiája* című dráma között.

Ellen Key irodalomkritikusi színrelépése és *A megyefőnök lányai*

Hol fonódik egybe Camilla Collett és Ellen Key neve? Az Ellen Key munkásságáról írt művek mind megemlítik a könyvekhez és az irodalomhoz való vonzódását. Azt, hogy négyévesen az asztal alá bújva hallgatta – a családi felolvasások során – a *Tamás bátyja kunyhóját*, a *Jane Eyre*-t, vagy tízévesen James Fenimore Cooper, Walter Scott, valamint Fredrika Bremer könyveit bújta, Shakespeare drámáit olvasta. Azt, hogy olvasmányélményei egész életét és gondolkodását meghatározták, Claudia Lindén (2002) fogalmazta meg először. Ellen Keyt 1862-ben édesanyja, Sophie Posse ajándékozta meg Camilla Collett *A megyefőnök lányai* című regényével (Leche-Löfgren 1930: 28). Az ajándék mögött rejlő szándékáról csak elképzeléseink lehetnek, de az a tény, hogy Camilla Collett az első nő a skandináv

⁶ Édesapja, Nicolai Wegeland (1780–1848) teológus, politikus és zeneszerző, a norvég alkotmány (1814) egyik szerzője.

irodalomban, aki a nőkérdésről írt, megadja kérdésünkre a feleletet. Sophie Posse ezzel is üzeni kívánt lányának. A regény üzenete, hogy igazi érzéseken nyugvó kapcsolatok kellenek nő és férfi között, a Key családban csak megerősítést nyertek. Emil Key és Sophie Posse, Ellen Key szülei, szerelmi házasságot kötöttek, melynek szerelem-gyümölcse volt legidősebb lányuk, Ellen. Ellen Keyre olyan mély benyomást tett a regény, hogy élete során többször is visszatért hozzá (Leche-Löfgren 1930: 28). Beszédes az is, hogy élete debütáló tanulmányát is Camilla Collettről írta a *Tidskrift för Hemmet*⁷ számára 1874-ben. Még érdekesebb az a tény, hogy írása névtelenül jelent meg. Később, halála után, amikor hagyatékát rendszerezték otthonában, megtalálták Ellen Key saját jegyzeteit és katalógusát arról, hogy mikor, hol és mit publikált. Ekkor derült fény arra, hogy ezt az esszét ő írta még huszonötéves korában. Gondolta-e Sophie Posse grófnő, Ellen Key édesanyja, amikor leánya kezébe adta Camilla Collett könyvét, hogy ezzel őt egy életre elkötelezi a szerelem fontosságának hirdetése és a nők házasságon belüli helyzetének javítása mellett?

Ellen Key a szerelemből kötött házasság fontosságának témájához többször visszatért élete során. A Camilla Collettről írt esszé megírásának volt egy előzménye. Az 1873-as svédországi egyházi tanácskozáson új szabályozásokat vezettek be a házassági anyakönyvi kivonaton szereplő adatokat illetően. Az egyik változtatás az volt, hogy kikerült a dokumentumból az, hogy a férj birtokolja a feleségét. Még egy változtatás történt: a hűség szót kicserélték az alárendeltség szóra. Ellen Keyt végtelenül felháborította ez a változtatás, és egy publikálatlan tanulmányban le is írta gondolatait erről. Itt fogalmazza meg, hogy a házasság egyetlen erkölcsi alapja maga a szerelem, de szerelem nem létezhet egy alárendelt és a férj, egy fölérendelt között. Jól érzékelhető, hogy Ellen Keyre erősen hatottak Mill tanításai. A szerelem egyenlőséget és kölcsönösséget jelent két ember között. A házasság szerelmet feltételez, a szerelem pedig egyenlőséget.

1874-ben egy hosszú levelet írt barátnőjének Julia Kjellbergnek a szabad szerelemről való gondolatairól (Ambjörnsson 2012: 231). Itt kifejti, hogy az embereknek szükségük van a házasság intézményére, de el fog jönni az a kor, amikor a szerelem lesz minden házasság alapja. Nyolcadik naplójában (Gondolatkönyvek, Tankeböcker) leírja, hogy ezt Almqvist is így gondolta, aki – megjegyzi – 1000 évvel a kora előtt járt, amikor a szerelmet jelölte meg a házasság legerősebb pillérének. Almqvistról és Almqvist házasságról kifejtett gondolatairól Ellen Key *Carl Jonas Almqvist. Sveriges modernaste diktare* (Carl Jonas Almqvist.

⁷ *Tidskrift för Hemmet* 1859–1886, svéd magazin nők számára. Aktuális nőkérdésekkel, mint a nők képzése, a nők tulajdonjoga, önrendelkezése foglalkozott, valamint novellák és irodalomkritikák jelentek meg a hasábjain. Főszerkesztője Sophie Adlersparre (1823–1895) nőjogi harcos, a Fredrika Bremer Szövetség megalapítója

Svédország legmodernebb költője) című 1897-es munkájában ír. Megemlíti azt is, hogy Almqvist házasságról alkotott véleménye által került bele a nőkérdésbe.

Ellen Keyt az egyházi tanács döntése nagyon felháborította. Almqvist kisregényét is olvasta, de a legnagyobb hatással a házasságról és a szerelemről alkotott véleményére *A megyefőnök lányai* című regénye volt. 1902-ben Gurli Linder svéd feminista író (1902: 57) egy interjút készített számos hírességgel. Ebben az interjúban gyermekkori olvasmányairól faggatta a résztvevőket. Itt mesélte el Ellen Key, hogy a könyv folyamatos újraolvasásától mélyültek el gondolatai és érzései a regény mondanivalójáról.

A Camille Collet och hennes författarverksamhet (Camilla Collet és írói munkássága) című esszé⁸ bevezetőjében utal arra, hogy Camilla Collett *A megyefőnök lányai* című regényével és annak üzenetével egyedül állt ki az északi irodalom porondjára. Több írásában is hasonló problémákra világít rá, de mindig változó módszerekkel. Ezzel arra utal, hogy míg Collett regényében egy kitalált család és annak nőtagjainak életén keresztül festi le a hagyományos társadalmi viszonyok miatt keletkezett igazságtalanságokat, a felszín alatt meghúzódó problémákat, későbbi esszéiben már nem bújik fiktív személyek mögé, hanem nyíltan fedi fel a társadalomban rejlő visszasságokat (Key 1874: 262). Az idősebb Collett az évek előrehaladtával egyre radikálisabbá vált, későbbi írásaiban új nőképet követelt és elutasította azt a véleményt, mely szerint a nőknek a sorsa az, hogy visszahúzódnak és feláldozzák önmagukat az otthon és a család oltárán. Ellen Key már a tanulmány második oldalán összefoglalja, milyen üzenetet szeretne Collett regényével közvetíteni. A legfőbb gondolata az, hogy a társadalomban a nőkről alkotott kép hamis és félrevezető. Úgy véli, nemcsak torz kép él a nőkről, a szerelemről és a házasságról, a férfi és nő házasságon belüli kapcsolatáról, hanem a nők jogállása és a társadalomban betöltött szerepe sem tisztázott (1874: 263). Álláspontját – véleménye szerint – Camilla Collett tisztán kinyilvánítja, és ahhoz ez a mondanivaló nem jutott el, azok számára *Sidste Blade* (Az utolsó oldalak, 1868) című munkájában teljesen világosan újból megfogalmazza azt. Idéz Collett-től, aki azt írja, hogy *A megyefőnök lányai* a nők felszabadításáért emelte fel hangját, és így az „első fecske” volt az északi irodalomban. Sokan úgy gondolják, messzire jutottunk a célok elérésben. Ellen Key nem ért egyet ezzel a gondolatmenettel, és a fenti gondolatmenethez azt fűzi hozzá, hogy „nem értük el a felszabadítás azon fokát, ami körül ez a történet forog”. Arra is utal, hogy néhány eredményt elkönnyvelhetnek magunknak, de a láthatatlan világban továbbra is nagyon gyakran bántalmazzák a nőket (1874: 263). Itt meg kell jegyeznünk, hogy Svédországban

⁸ Ellen Key Camille Colletnek írta a tanulmány címében és mindvégig így használja Camilla Collett nevét.

1864-ben tiltották meg a házasságon belüli fizikai bántalmazást. Valószínűleg erre utalhatott Ellen Key ezzel a mondatával.

Ellen Key tanulmányában összehasonlítja még Camilla Collett és Fredrika Bremer írásait (1874: 268). Úgy határozza meg a különbséget köztük, hogy amíg Bremer azon igazságtalanságokra mutat rá, amelyeket nők a társadalomban kénytelenek elviselni, addig Collett úgy gondolja, hogy az igazságtalanságok a házastársak kapcsolatában rejlő hiányosságokból fakadnak. Itt megjegyzi, hogy Camilla Collett véleménye teljes mértékben egyezik George Sandéval, akinél szintén az együttélés áll a kérdések középpontjában. Mindkettőjüknél nagyon fontos szerepet játszanak az érzelmek, a kapcsolat alapját képezik. Ezt úgy fogalmazza meg, hogy a szerelem a gyökér, ahonnan „egy igaz családi élet és egy erős társadalom fejlődhet ki” (1874: 265).

A tanulmányban a szerelem fontosságának kérdéskörét járja körül. Igaz érzelmek nélkül nem létezhet jó házasság, mert a szerelem a jó házastársi kapcsolat alapja. Kifejti még, hogy Collett kiválóan bánt a szavakkal. Egy merőben más, addig ismeretlen stílusban és nyelvezettel írta meg regényét, azaz tisztán, egyszerűen fogalmazott, mintha beszélne (1874: 276). Tanulmányában Camilla Collett írói működése kapcsán azt fogalmazza meg, hogy az nagyon jó eszköz a kritikai és politikai tevékenységhez, azaz az irodalomnak lehet társadalomkritikai és politikai funkciója is.

Ellen Key egész életében írónőkről és azok műveiről írt az emancipációs törekvések kifejezésének céljából. Emellett saját írásai is megjelentek, melyek közül több a kor nőket érintő témáival foglalkozott.

Ellen Key első, fent említett tanulmánya 1874-ben jelent meg, amelyet ötven éven át mintegy 40 könyv, több száz újságcikk és esszé követett. Legfontosabb műveit tizenhárom nyelvre fordították le. A fordítások előszavait nem kisebb személyiségek jegyezték, mint Martin Buber, Havelock Ellis. Személyes kapcsolatban állt Malwida von Meysenbuggal, Lou Andreas-Saloméval, Bjørnstjerne Bjørnsonnal, Georg Brandesszel, Rainer Maria Rilkével, Victoria Benedictssonal, Anne-Charlotte Lefflerrel, Szonja Kovalevszkával, Verner von Heidenstammal stb. Az 1904-ben kezdődő felolvasóköritjai során ezrek hallgatták. Csak Magyarországon 1905 márciusában több mint háromezer jegyet adtak el előadásaira.

Mind Ellen Keynek és Camilla Collettnek is elég hosszú élet adatott meg, hogy megbecsülést szerezzenek a nők helyzetén javító tetteikért és eredményeikért. Mindketten szerettek volna javítani a nő házasságon belüli helyzetén, egyenlő jogokat és legfőképp szerelmen alapuló frigyet elérni. Mindketten úgy gondolták, hogy a nő helye csakis a házasságban és a családban van, de az addiginál nagyobb szabadsággal és jogokkal. Nem a nők teljes függetlenségét és

önmegvalósítását támogatták. Így kijelenthetjük, hogy mindketten a feminizmus mérsékelt irányzatához tartoztak.

Ellen Key egész életét, gondolkodását és gyakorlatilag egész írói munkásságát meghatározó mű maradt – ahogy tanulmányában nevezte – „Fru Collet” műve, a hagyományos társadalmi viszonyokat és a felszín alatt rejtőző társadalmi igazságtalanságokat elbeszélő realista regény. Camilla Collett irodalmi munkásságáról írt esszéje nemcsak az első tanulmánya, hanem az e témában megjelent első tanulmánya is. Mint tudjuk, 1873-ban már elkezdte gondolatait lejegyezni a házastársak házasságon belüli egyenlőségéről és az igaz érzelmek fontosságáról egy ki nem adott írásában. 1887-ban továbbfűzte gondolatait, és a házasságon belüli jogi kérdések foglalkoztatták. Helsinkiben pedig már arról tartott két előadást, hogy a nők a házasságban a rájuk tartozó ügyeiket saját elhatározásuk szerint intézhessék, valamint kifejtette nézeteit a házasságon belüli tulajdonjogról, amit egy nagyon részletes történelmi áttekintéssel vezetett be. 1888-ban meg is jelent az *Om eganderätt och myndighet för den gifta kvinnan* (A házasságban a nő önrendelkezése és tulajdonjoga) című írása, melyben a helsinki előadásában elhangzottakat foglalta össze. Az 1898-ban a *Torpedo a bárka alatt* című írásában Ibsen házasságról és szerelemről írt gondolatait veti egybe Camilla Collett *A megyefőnök lányai* című regényével, és legvégül az 1903-ban megjelent *Kärlek och ätenskap* (Szerelem és házasság) című klasszikus vitaindító művében – mintegy 30 évvel hasonló témájú első esszéje után – még mindig azt hangoztatta, hogy a szerelem a házasság alapja, tiltakozva az addig érdekből megkötött házasságok ellen, és egyenlő jogokat követelve a házastársaknak. Ellen Key közel 50 éven át tért vissza ugyanahhoz a témához mindig valamivel több jogot kérve a nőknek. Soha sem adta fel. Végül Svédországban 1920-ban törvényben törölték el a férfiek által gyakorolt gyámságot és a feleségük feletti teljhatalmat, valamint a férjhezett nők is önrendelkezési jogot kaptak, így nagykörűvé, jogilag egyenlőbbekké váltak a házaspárok. Ellen Key hosszú küzdelmének meglett a gyümölcse.

Irodalomjegyzék

Almqvist, Carl Jonas (1993): *Det går an*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.

Ambjörnsson, Ronny (2012): *Ellen Key: en europeisk intellektuell*. Stockholm: Bonnier.

Borgström, Eva (2011): *Går det verkligen an?* In: <https://nordicwomensliterature.net/se/2011/01/04/gaar-det-verkligen-an/>

Collett, Camille (1854–55): *Amtmandens Døttre*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.

Garton, Janet (2000): *Norwegian Women's Writing 1850–1990*. New York: Bloomsbury.

Gergye, László (2015): *A dán regény aranykora*. Budapest: Universitas.

- Hamilton-Nyström, Louise (1904): *Ellen Key. En livsbild*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Hjort-Vetlesen, Inger-Lise (2011): Modernitetens kvinnliga text. In: <https://nordicwomensliterature.net/se/2011/01/04/modernitetens-kvinnliga-text/>
Kungliga biblioteket. Ur *Ellen Keys samling L41 (A Királyi Könyvtár Ellen Key Gyűjteménye. Jele: L41)*. L41:17 *Ellen Key (1874?): „Om kyrkomötets förslag till ändring av vigselformuläret”*.
- Key, Ellen (1874): *Camilla Collett och hennes författarverksamhet*. In: *Tidskrift för Hemmet*, 262–277.
- Key, Ellen (1888): *Om eganderätt och myndighet för den gifta kvinnan*. Helsingfors: Finsk Kvinnoförenings Förlag.
- Key, Ellen (1894): *Carl Jonas Almqvist. Sveriges modernaste diktare*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Key, Ellen (1903): *Kärleken och äktenskapet*. Stockholm: Bonnier.
- Key, Ellen (1912): *The Torpedo under the Ark: Ibsen and Women (Mamah Bouton Borthwick fordítása)*. Chicago: The Ralph Fletcher Seymour Co.
- Lakó, György (1981): *Ibsen gondolatvilágának történelmi-társadalmi háttére*. In: *A MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának Közleményei* 1–2, 109–116.
- Leche-Löfgren, Mia (1930): *Ellen Key: Hennes liv och verk*. Stockholm: Natur och kultur.
- Lindén, Claudia (2002): *Om kärlek. Litteratur, sexualitet och politik hos Ellen Key*. Stockholm: Brutus Östlings Bokförl. Symposion.
- Linder, Gurli (1902): *Våra barns nöjesläsning*. Stockholm.
- Merkel, Hilda (1994): *Értéktöbblet avagy kulturális kényszerhelyzet (Szempontok a dán–norvég közös irodalom megítéléséhez)*. In: *Filológiai Közlöny* 2, 113–122.
- Steinfeld, Torill (2011): *Kvinnohjärtats historia*. In: <https://nordicwomensliterature.net/se/2011/01/04/kvinnohjartats-historia/>
- Wittrock, Ulf (1953): *Ellen Keys väg från kristendom till Livstro*. Uppsala: Appelberg.